SAAREMAA VALLAVALITSUS

SAAREMAA VALLA RAAMATUKOGUVÕRGUSTIKU MUDELI ANALÜÜS

SISUKORD

Analüüsi vajadus	3
Saaremaa praegune raamatukogude võrk	5
Reisil kogetu analüüs	8
Saaremaa raamatukogude tulevik	10
Saaremaa-Bornholmi mudel	16
Kokkuvõttes	21

Kaasrahastanud Euroopa Liit

Eesti tuleviku heaks

ANALÜÜSI VAJADUS

Analüüs on koostatud projekti „Saare maakonna raamatukogutöötajate õppereis Bornholmile, sealse iseteenindussüsteemi stažeerimine ning siinse analoogse mudeli väljatöötamine“ raames. Projekti käigus külastas 14 Saare maakonna raamatukogutöötajat ja 3 valla ametnikku Bornholmi saart, õppis tundma sealset iseteenindussüsteemi ning analüüsis, kuidas võiks nähtut rakendada siin. Käesolev raport on koostatud grupi tagasiside, Saare Maakonna Keskraamatukogu ning Saaremaa Vallavalitsuse andmete põhjal 2024. a sügisel.

Projekti vajadus tulenes praegusest olukorrast, kus Saare maakonna raamatukoguteenuse korraldamisel tuleb arvestada järgmiste teguritega:

- saarelisus. Siinsed ressursid on piiratud, teenuste pakkumine saartel on kulukam ning logistiliselt keerukam võrreldes mandri-Eestiga. Inimeste liikumisvõimalused on väiksemad.
- hajaasustus. Saare maakonna keskmine asustustihedus on 12 inimest ruutkilomeetri kohta, maapiirkondades võib see aga jääda isegi alla 5 inimese. Trendid näitavad, et pikas perspektiivis kipub maaelanikkond jätkuvalt vähenema. Sellistes oludes on väga keeruline tagada raamatukoguvõrgustiku säilimine ning areng senises võtmes.
- raamatukogude kasutamisharjumuste muutumine. Inimesed soovivad käia raamatukogus endale sobival ajal, näiteks õhtuti või nädalavahetustel, kui seal ei ole töötajat ning uksed on kinni. Samas ollakse üha enam valmis kasutama digitaalseid võimalusi.
- omavalitsuste ning riigi rahaline olukord. On teada, et lähema 4-5 a jooksul ei ole avalikus sektoris näha ette lisaressursside võimalust suurteks taristuinvesteeringuteks või palkade oluliseks tõstmiseks. Saare maakonna raamatukogutöötajate palgatase ei vasta kultuuritöötajate riiklikule miinimumile, mis võiks olla sihttase. Kui füüsiliste töötingimuste parandamiseks on võimalik leida kaasrahastust, siis palkade korrastamiseks tuleb ennekõike leida võimalusi olemasolevate ressursside piires.

Lisaks on raamatukogutöötajad ise toonud välja põhjuseid, miks on vaja muutusi:

- Teenuse kvaliteedi ebaühtluse vähendamine valla või maakonna lõikes;
- Koos jagades saab teenus kättesaadavam;
- Töötaja ei tohiks olla ühe maja küljes kinni, ta peaks saama rohkem majast välja liikuda (nt üritusi teha);
- On vaja saada raamatud veel paremini (haruraamatukogude vahel) liikuma;

- Vajalik on tagada töötajate professionaalne areng, koolitused;
- Lugejatele on vaja rohkem võimalusi nt ajalise ligipääsetavuse paindlikkuse osas;
- Sularahast tuleb lahti saada;
- Tuleb kasutada ära virtuaalsed teenused, kaugtöö võimalused, AI;
- Kuidas jääda ressursipuuduses kestma?
- Kas mõjutame ise protsesse või mõjutavad protsessid meid?

2024. a kevadel külastas 17- liikmeline Saaremaa delegatsioon ühe võimaliku tulevikumudeliga tutvumiseks Bornholmi, kus on aastaid arendatud iseteenindussüsteemi. Reisi järel toimus 29. aprillil osalejate seminaripäev, kus nähtut analüüsiti ning arutleti nii reisil kogetu kui ka laiemalt Saaremaa raamatukoguvõrgustiku tuleviku üle.

Selles analüüsis on välja toodud kokkuvõte reisil kogetust ning projektis ette nähtud võimalik tulevikustsenaarium, mis muu hulgas sisaldab:

1. hinnangut raamatukogude võrgustiku optimaalse suuruse, töötajate funktsioonide ja arvu osas, sealhulgas lastetöö, komplekteerimine ja IT-valdkond;
2. orienteeruvat arvestust vajalike spetsialistide tööjõukulude kohta;
3. kirjeldust teistest vajalikest ressurssidest uudse avatud raamatukogu teenuse toimimiseks, näiteks mobiilsuse tagamiseks vajalikud autod ja muud töövahendid (iseteenindusautomaat, autentimise süsteem);
4. üleminekuks vajalike ühekordsete kulutuste hinnangut, sealhulgas turvasüsteemide väljaehitamine, tarkvara soetamine;
5. kaardistust raamatukogude renoveerimise investeeringuvajaduste kohta.

Projekt hõlmab kogu Saare maakonda. Selge on, et paindlikkust vajavad juurde kõik raamatukogud ning iseteenindust võiks rakendada kõigis asukohtades. Kuna aga Ruhnul ongi ainult üks raamatukogu ning Muhus kaks, käsitletakse võrguanalüüsis ainult Saaremaa valla raamatukogusid.

Oluline on märkida, et iseteeninduse all mõistame siin analüüsis avatud raamatukogu teenust, mis tähendab lugejate võimalust isikut tuvastades veeta raamatukoguruumides aega, laenutada ja tagastada raamatuid ning kasutada muid raamatukoguteenuseid ka ajal, kui töötaja ei viibi kohapeal. Juba täna toimivad nii Eestis kui ka Saare maakonnas RVL ehk raamatukogudevaheline laenutus, MIRKO ehk „Minu raamatukogu“ virtuaalteenus, raamatukapid jmt teenused, mis on samuti iseteeninduse osad, kuid ei hõlma ligipääsu raamatukogude füüsilistesse ruumidesse.

SAAREMAA PRAEGUNE RAAMATUKOGUDE VÕRK

Saare maakonna raamatukoguvõrgus on 4 raamatukogu: Saare Maakonna Keskraamatukogu (sh keskkogu Kuressaares ja 24 haruraamatukogu), Muhu valla 2 raamatukogu (Hellamaa ja Liiva) ning Ruhnu raamatukogu. Viimastel aastatel on Saaremaal koostöös kogukonnaga muudetud lugemistubadeks Tagavere ja Võhma raamatukogud. Võib öelda, et 24 haruraamatukoguga võrgustik katab Saaremaad küllaltki tihedalt ja teenus on geograafiliselt kättesaadav (vt Joonis 1). Samas on neist 13 (reeglina väiksemat) raamatukogu avatud lühemalt, 2-4 päeva nädalas piiratud kellaaegadel. Saaremaa valla haruraamatukogudes töötab kokku 24 inimest täistööajale taandatud koormusega 20,4.

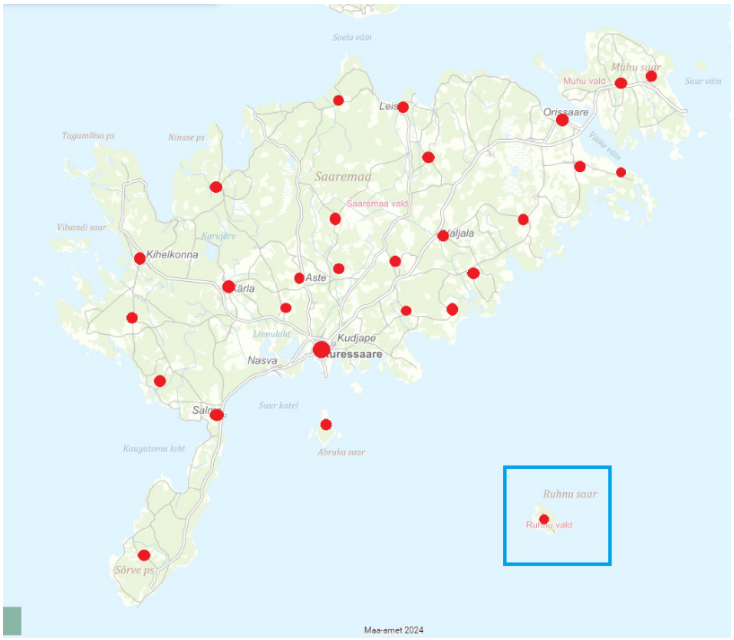

Saare Maakonna Keskraamatukogu keskus asub Kuressaares, kus 18,3 ametikohta (19 töötajat) jaguneb keskkogu töötajateks (14,5 kohta) ja riigieelarvest toetatud töötajateks (direktor, pearaamatukoguhoidja, komplekteerimisosakonna juhataja ja kogude komplekteerija/IS haldur). Riigi eelarvest kaetakse maakonnaülesed tööülesanded, milleks on peamiselt komplekteerimine, aruandlus, koolituste korraldamine ja ühise infosüsteemi haldamine. Keskkogu Kuressaares koordineerib ka haruraamatukogusid, ühiselt korraldatakse koolitusi ja ühisüritusi, personali-, eelarve- ja muud administreerivat tööd, suuremaid majandusküsimusi (sh keskseid halduslepingud), ajakirjanduse tellimist, töötervishoiu korraldust, projektitööd jne. Oma töö sisu mõtestamises ja eesmärgistamises on haruraamatukogude juhid iseseisvad, sellest tulenevalt võib nende roll ja nähtavus kogukonnas ning töö tulemused erineda üsna palju.

Raamatukogutöötajate keskmine vanus Saaremaal on maapiirkonnas 58,9 ja linnas 55,3 a. Laias laastus on pooled töötajatest kas juba pensionieas või lähema viie aasta jooksul sinna

jõudmas. Keskmine staaž on maal ja linnas sarnaselt pikk, 26-27 aastat. Tuntav on inimeste pühendumus ja stabiilsus: selles ametis töötatakse kõrge eani välja ning ei pruugita lahkuda pensioniea kukkudes.

Saaremaa raamatukogude füüsiline seisukord erineb seinast seina ning kipub pigem olema rahuldav- see tähendab, et vajab suuremat või väiksemat remonti.

	Hoone EHR kood	Asustusüksus	Piirkond	Kas raamatukogu on hoone põhifunktsioon	Raamatukogu kasulik pind	Hinnang hoone seisukorrale
1	106002532	Abruka küla	Kaarma	Ei	32	Halb
2	120266379	Taritu küla	Lümanda	Ei	80	Halb
3	120273207	Kihelkonna alevik	Kihelkonna	Ei	90	Halb
4	106024228	Kõrkvere küla	Pöide	Ei	35	Halb
5	120605624	Sandla küla	Pihtla	Ei	163	Halb
6	106016913	Sakla küla	Valjala	Ei	75	Halb
7	106014395	Pihtla küla	Pihtla	Ei	153,2	Rahuldav
8	106019015	Laimjala küla	Laimjala	Ei	114	Rahuldav
9	120272545	Salme alevik	Salme	Ei	79,6	Rahuldav
10	120293421	Suur-Randvere küla	Kaarma	Ei	50	Rahuldav
11	106013522	Orissaare alevik	Orissaare	Ei	176,4	Rahuldav
12	106019177	Iide küla	Torgu	Ei	60	Rahuldav
13	120274766	Mustjala küla	Mustjala	Ei	99	Rahuldav
14	120261851	Kaali küla	Pihtla	Ei	150	Rahuldav
15	106000856	Liivanõmme küla	Kaarma	Ei	88,4	Rahuldav
16	106020635	Kuressaare linn	Kuressaare	Jah	1193,9	Hea
17	106025454	Tornimäe küla	Pöide	Ei	132	Hea
18	106016882	Valjala alevik	Valjala	Jah	140	Hea
19	120257604	Leisi alevik	Leisi	Ei	164	Hea

20	120799930	Kärla alevik	Kärla	Ei	135	Väga hea
21	106002809	Aste alevik	Kaarma	Ei	94,2	Väga hea
22	120279071	Pärsama küla	Leisi	Ei	138,1	Väga hea
23	120687251	Eikla küla	Kaarma	Ei	55,2	Väga hea
24	106010998	Lümanda küla	Lümanda	Ei	146,4	Väga hea
25	106026212	Metsküla	Leisi	Ei	117	Väga hea

TABEL 1: KINNISVARA EHITUSTEHNILINE SEISUKORRA HINNANG SAAREMAA VALLA RAAMATUKOGUDE HOONETELE (SAAREMAA VALLA MAJANDUS- JA HALDUSOSAKOND 2024).

Reisil osalenud raamatukogutöötajad hindasid praeguse raamatukoguvõrgu tugevusi ja nõrkusi järgmiselt:

PRAEGUSE VÕRGU TUGEVUSED

+ professionaalsed töötajad, hea vastastikune sünergia;
+ raamatukogude võrk on tihe, lugejale lähedal, personaalne, terviklik, suhteliselt iseseisev süsteem, mis samas on teistele valla asutustele lähedal ja toimib nendega koostöös;
+ osaliselt hea taristu: tagastuskastid, RIKS (raamatukogude info- ja kataloogisüsteem), keskne IT- haldus on tasandanud selles valdkonnas raamatukogude vahelised erinevused. Osad raamatukogud töötavad väga heades tingimustes;
+ elanike hinnang teenusele on kõrge.

PRAEGUSE VÕRGU NÕRKUSED:

– Ebaühtlane tehniline varustatus ja hoonete kohatine halb seisukord. Ebapiisav invakohandus. Kohatine ruumipuudus;
– Vähene valmisolek minna muutustega kaasa;
– Kohmakas ja mittesüsteemne raamatute liikumine maakonna sees.
– Ebakindlus ja -selgus tuleviku osas riigi poolt;
– Madalad töötasud;
– Töö ei motiveeri ega meelita noori;
– Kui uks on kinni, siis sisse ei saa, ei laenutama ega niisama olema, ehk majad on ühe töötaja põhised ja lahti piiratud aja;
– Piirkonnad on ebaühtlased nii töötaja koormuse kui sihtgruppide suuruse ja olemasolu poolest (igal pool ei ole kooli või lasteaeda lähedal);
– Raamatukogude vähene nähtavus ühiskonnas.

REISIL KOGETU ANALÜÜS

Bornholm valiti õppereisi sihtkohaks, kuna Saaremaa vajab uudset lähenemist raamatukoguteenuse kvaliteedi ja kättesaadavuse parandamiseks, mis võtaks samas arvesse meie saarelist eripära ja kasutajate mugavust. Bornholm on pindalalt Saaremaast oluliselt väiksem (589 km^2 vs 2673 km^2), rahvaarvult suurem (000 40 inimest vs 000 32 inimest), mistõttu on sealne asustus kompaktsem (ca 68 in/km^2 vs Saaremaal 12 in/km^2). Muu kõrval on see asjaolu meie kahe saare kõige suurem erinevus.

Bornholmi saarel nagu kogu Taaniski, on samade küsimustega aastaid strateegiliselt tegeletud. Saare raamatukogude ühendasutuses töötab 19 inimest. Raamatukogud asuvad kaheksas erinevas füüsilises kohas, mis on iseteenindavana lahti kõigil päevadel (kaasa arvatud L ja P) kell 7-22. Vastavalt raamatukogu suurusele on neis kohapeal töötaja olemas 0, 3, 8, 10,11, 11, 24 või 36,5 tundi nädalas (ka saare pealinna Rønne keskraamatukogus toimub kolmapäeviti ainult iseteenindus, kuid teenindaja on olemas laupäeviti ja pühapäeviti). Suurt rõhku pannakse digitaliseerimisele ja IT-süsteemide arendamisele. Raamatukogutöötajatele kõrval tegelevad fondikorrastusega paar tundi päevas vähenenud töövõimega inimesed ning eraldi oli korraldatud üldkoristus.

Bornholm saavutas peale COVID-19 pandeemiat Taani kommuunide hulgas kolmanda koha laenutuste arvu poolest elaniku kohta, seega võib julgesti väita, et sealne iseteenindussüsteem ei ole vähendanud elanikkonna lugemishuvi, pigem vastupidi. Eriti tähelepanuväärne on, et see tulemus saavutati koroonapandeemia järgselt: järelikult on sealne süsteem paindlik ning tuleb toime ka erinevate väliste kriisidega.

Bornholm on meile hea võrdlusbaas oma sarnase rahvaarvu, pindala ja saarelise eripära poolest. Reisi käigus sai meie grupp põhjaliku ülevaate Bornholmi raamatukogusüsteemi struktuurist ja toimimisest. Kui ühel päeval tutvuti keskkoguga, siis teisel sõideti maale mitmetesse haruraamatukogudesse. Avatud vestlused töötajatega andsid vahetult edasi sealseid muresid ja rõõme. Umbes reisiga samaaegselt oli Bornholmil just algatatud debatt kulude järjekordse kärpimise vajadusest, kus ühena variantidest oli välja pakutud kõigi haruraamatukogude sulgemine ja vaid keskkogu jätkamine. Tänaseks on ühiskondlike arutelude tulemusena jõutud otsuseni, et praegune olukord suudetakse säilitada, kuid kärpeid siiski tuleb teha. See taust ilmestab tänapäevast olukorda nii Taani kui ka Eesti kohalikes omavalitsustes, kus lisaraha teenuste ülevalhoidmiseks ei ole väljastpoolt võtta ning kui tahta midagi rohkemat või lihtsalt ajaga kaasas käia, tuleb selleks võimalusi leida olemasolevate vahendite piires.

BORNHOLMIL KOGETU PLUSSID JA MIINUSED (REISIL OSALENUTE ARVAMUS):

+ head töötingimused: normaalne palk, 35-tunnine töönädal, pikem puhkus;
+ palju hoidlaruumi, väga elulähedased ruumid. Raamatukogu kui koht, kus on hea ka lihtsalt olla, seal võib süüa. Lugejatele on ruumid mugavad ja ligipääsetavad igal ajal, need on invakohandatud ja avarad. Ratastel, ergonoomiline mööbel;
+ tugev töö sihtrühmadega (lapsed, eakad, teismelised). Lastele pole viiviseid;
+ raamatukoguruumide ristkasutus nt ka koolitundideks;
+ kasutaja äpp, kaasaegne IT ja logistika; riiklik kohustusliku kirjanduse süsteem;
+ iseteenindus kui hea idee.

– Iseteeninduse ohud: kogukond kaugeneb, raamatukoguga kaob inimlik kontakt. Töötaja on liiga harva kohal, haruraamatukogudes üritusi ei toimu. Raamatukogul pole ühte perenaist, see muudab ruumid kõledateks. Väga palju on korrastustööd;
– Iseteenindust ei tohi kasutada iseseisvalt lapsed alla 15 a;
– IT taristu on kallis soetada, üleval pidada ja arendada (ehk IT-süsteemidele üle minnes ei pruugi tekkida väga suurt kulude kokkuhoidu), tekkis IT korralagedust;
– Raamatute asendamist oleks meil (ühiskonna arengutaset arvestades) keerulisem tagada. Nt raamatud on Taanis ja Norras riigi omand, Eestis aga raamatukogu vastutusel. Varguste ja kadumiste puhul tekib lisakulu asutuse eelarves;
– Lapsed kaotavad palju raamatuid ära.

LISAKS BORNHOLMIL KOGETULE TOODI MUJAL NÄHTUD RAAMATUKOGUDE HEADE PRAKTIKATENA VÄLJA:

- Eraldumisvõimalused- aknalauad, lugemisnurgad, vaikusekabiinid, vaikse töö ruumid;
- Ruumikujundus- rohenurgad, teismelistele oma ruum, kööginurk, kohvik, suveterrass, muu tehnika laenutus, lasteala (mähkimisalast ronimisseinani), õppeklass digitahvliga, bändi- ja muusikaruumid, filmitehnika.

SAAREMAA RAAMATUKOGUDE TULEVIK

Käesolev analüüs ei pretendeeri kõikehõlmavusele, kuna selle eesmärgiks on ennekõike kirjeldada, kuidas oleks kõige paremal moel võimalik Bornholmil kogetut rakendada Saaremaal. Et aga tausta veidi paremini avada, on üldistatud kujul toodud lisaks välja veel kaks stsenaariumi: praeguse võrguga jätkamine ja praeguse eelarve piires võrgu korrastamine. Nende puhul on kõige suuremad küsimused, kuidas tagada töötajatele riiklik palgamiinimum (hetkel 1600 eurot) ja head füüsilised töötingimused. Tuleb arvesse võtta, et tehtud arvutused on ligilähedased, st annavad kätte suuna, kuid ei arvesta kõiki väiksemaid erisusi.

Praegusest 24st raamatukogust asuvad 20 vallale kuuluvates ristkasutushoonetes: raamatukogu on hoones ainuke omavalitsuse teenus Metskülas, Abrukal, Randveres, ja Saklas. See tähendab, et raamatukogude kommunaalkuludel on väga väike mõju valla kuludele: isegi, kui mõnes asukohas raamatukogu sulgeda, jäävad maja kui terviku kommunaalkulud suuresti alles ning kokkuhoidu tekib vaid minimaalselt. Seetõttu sõltub praeguse võrguga jätkamise lisaraha vajadus või kokkuhoiuefekt ennekõike palkade muutustest ning investeeringuvajadustest.

Analüüsi koostamise ajal oodatakse uut Rahvaraamatukogu seadust, mis toob ilmselt suure muudatusena kaasa riigipoolse palgatoetuse kadumise maakondadest (Saare maakonnas on 2024. a riigipoolne personalikulu ehk töötasutoetus 76 800 eurot bruto). Seetõttu on juba praegu mõistlik teha arvutusi ainult valla enda vahendite mahus (2024. a 499 600 eurot).

PRAEGUSE VÕRGUGA JÄTKAMINE

Saaremaa raamatukogudes on kokku 38,7 töökohta. Kui kaob riigi toetus, jääb palgafondi suuruseks vaid valla praegune bruto palgafond 499 600 eurot. Et tõsta töötajate palgad riikliku miinimumini, peaks aastane bruto palgafond olema 38,7*1600*12= 743 040 eurot. Et kõik töötajad ei ole miinimumpalgalised (nt asutuse juht ja osakondade juhid), on reaalne summa ilmselt suuremgi ehk praeguse raamatukogude võrgus on **palkade puudujääk vähemalt 250 000 eue rot aastas bruto**.

Kui vaadata hinnangut hoonetele, kus raamatukogud töötavad, siis on selge, et kui soovida teha need kõik korda, on investeeringuvajadus väga suur.

PRAEGUSE EELARVE PIIRES VÕRGU KORRASTAMINE

2024. a ühe kuu vallapoolne bruto palgakulu on ca 41 600 eurot. Kui tõsta töötasud vähemalt 1600 eurole ja juhtidel ka kõrgemale, tuleks arvestada keskmise töötasuga ca 1700 eurot. Selle palgaga on olemasoleva eelarvega võimalik palgata 41 600/1 700= **24-25 inimest.**

Kuidas aga luua hinnangut, milline võiks olla optimaalne raamatukogude võrk Saaremaal? Aluseks on võimalik võtta kolm kriteeriumi: raamatukogu kasutusaktiivsus, asustustihedus ja elanike arv teeninduspiirkonnas ning põhimõte „igas piirkonnas vähemalt üks raamatukogu". Analüüsitud on ainult haruraamatukogusid ja välja jäetud keskkogu Kuressaares, mis maakonna- ja vallakeskusena on täiesti teises olukorras.

RAAMATUKOGU SENISE KASUTUSAKTIIVSUSE JÄRGI

Võiks arvata, et suurema teeninduspiirkonnaga raamatukogud on siin absoluutnumbrite poolest selges eelises, kuid reaalsuses ei pruugi see nii olla, praktika on suhteliselt varieeruv ja tabeli alumisest poolest leiab ka suurema teeninduspiirkonnaga asutusi. Ilmselt on siin võtmekohaks raamatukoguhoidja enda aktiivsus, raamatukogu atraktiivsus ja kättesaadavus/lahtiolek ning muud faktorid. Eriti võiks tunnustada neid raamatukogusid, kelle lugejateks on üle keskmise ehk üle 31% teeninduspiirkonna elanikest. Selles suhtarvus (just suhtarv absoluutnumbri asemel aitab siin pilti selgitada) on esikohal väikesed Abruka (63,8%) ja Taritu (61,2%), neile järgneb suur raamatukogu Orissaares (58,8%). Nende puhul saab kindlasti väita, et raamatukogu puhul on tegu kogukonna liitja ning kohaliku kultuuri keskusega, mis peaks väikestes kohtades säilima kasvõi osalise lahtiolemisega.

Suurte ja üle Saaremaa valla keskmise näitajate poolest eristuvad selgelt Aste, Kärla, Lümanda, Orissaare, Salme ja Valjala raamatukogud. Keskmisse gruppi, kus näitajad on valla keskmise lähedal, jäävad Laimjala, Leisi, Taritu ja Tornimäe. Ülejäänud raamatukogude tulemused jäävad alla valla keskmise (absoluutnumbrites).

Kindlasti võib mõnes piirkonnas tõmmata tulemusi alla see, kui seal tegutseb lähestikku mitu väikest raamatukogu, kuigi see ei ole reegel (nt Lümanda ja Taritu on mõlemad tugevad raamatukogud).

	Täis-kasva-nud lugejad	Last-est luge-jad	Luge-jaid kokku	Teenindat-avaid raa-matukogu teenindus-piirkonnas 1.12.2022	Luge-jaid elani-kest	Külas-tused	sh laste külas-tused	Koju-laenu-tused	sh laste koju-laenu-tused	Raa-matute arv RKs aasta lõpus	Rohelisi ruute ehk üle keski-mise tulemu-si
Kärla	666	170	836	1458	45,7	9118	3648	13784	1156	13531	8
Lümanda	302	93	395	630	47,9	5648	2197	7513	1051	10533	8
Orissaare	838	285	1123	1424	58,8	13885	5646	18713	5449	25944	8
Valjala	288	62	350	848	34,0	3554	1056	5291	605	13702	8
Aste	327	124	451	1413	23,1	4730	2191	5958	836	9905	7
Salme	389	109	498	1155	33,7	5515	1283	7002	555	11214	7
Laimjala	373	30	403	743	50,2	4155	810	9229	383	8459	4
Leisi	245	127	372	1035	23,7	1883	811	3232	597	9376	4
Taritu	229	73	302	374	61,2	1749	303	4382	286	9365	4
Tornimäe	169	53	222	730	23,2	3778	1511	4799	563	11287	3
Metsküla	175	38	213	399	43,9	2321	565	5111	385	6878	2
Sakla	213	28	241	581	36,7	3089	235	5570	104	7031	2
Torgu	134	19	153	372	36,0	2269	205	5567	328	7456	2
Abruka	51	0	51	80	63,8	582	53	539	8	3210	1
Kaali	135	41	176	545	24,8	1574	314	4033	259	10003	1
Kõrkvere	75	8	83	199	37,7	2138	78	4355	74	5928	1
Pihtla	168	37	205	1227	13,7	1503	273	3259	200	11302	1
Eikla	61	17	78	1015	6,0	876	419	583	111	7986	0
Kaarma	53	12	65	1193	4,4	854	307	1549	92	7904	0
Kihelkon-na	87	15	102	827	10,5	1263	359	2845	281	7753	0
Mustjala	97	16	113	539	18,0	2083	643	561	37	6259	0
Pärsama	78	26	104	599	13,0	594	101	1822	116	5021	0
Randvere	135	19	154	1064	12,7	1227	93	2175	104	7013	0
Sandla	69	6	75	302	22,8	819	62	1632	49	7244	0
Keskmine	223,2	58,7		781,3	31,1	3133,6	965,1	4979,3	567,9	9346,0	3,0

TABEL 2: SAAREMAA VALLA RAAMATUKOGUDE 2023. A KASUTUSSTATISTIKA. ROHELISEGA ON MÄRGITUD ÜLE SAAREMAA KESKMISE NING KOLLASEGA ALLA SELLE JÄÄVAD NÄITAJAD.

Selle statistika põhjalt võiks öelda, et aktiivses kasutuses raamatukogud on (praeguse koormusega):

Abruka	0,5
Aste	1
Kärla	1
Laimjala	1
Leisi	1
Lümanda	0,6
Orissaare	1
Salme	1
Taritu	0,4
Tornimäe	0,8
Valjala	1

Igas piirkonnas peab olema vähemalt üks raamatukogu. Kui jälgida seda põhimõtet, tuleks vaadata üle need piirkonnad ning lisanduvad:

Pihtla (Kaali, Sandla, Pihtla)	1
Kihelkonna	0,5
Torgu	1
Mustjala	1

Asustustiheduse ja elanike arvu järgi. Kultuuriministeerium on uue Rahvaraamatukogude seaduse kaasamisüritustel ning avalikel aruteludel toonud välja võimalikud soovitused elanike asutusest tuleneva raamatukoguvõrgu tiheduse kohta. Nõrkusena võib siin välja tuua, et sedasi arvestades ei pruugi hästi väljenduda elanike teenuste tarbimise harjumused. Näiteks Kaarma piirkonnas võiks olla õigustatud viie raamatukogu olemasolu, kuid on teada, et inimesed on tegelikult harjunud tarbima palju avalikke teenuseid Kuressaares. Seega võiks selle tabeli järgi olla õigustatud 1,5-2 raamatukogu Valjala, 2 raamatukogu Pihtla ning 2 raamatukogu Leisi piirkonnas.

	Elanikke	Pindala	Rahvastiku-tihedus	Vahemik	Soovituslik kriteerium	Soovituslik RK arv
Kaarma	5374	400	13,4	10-15 in/km²	1 raamatukogu 1000 elaniku kohta	5
Orissaare	1823	163	11,2	10-15 in/km²		2
Salme	1219	115	10,6	10-15 in/km²		1
Valjala	1355	180	7,5	5-10 in/km²	1 raamatukogu 750 elaniku kohta	2
Pihtla	1645	229	7,2	5-10 in/km²		2
Pöide	886	124	7,1	5-10 in/km²		1
Kärla	1521	218	7,0	5-10 in/km²		2
Laimjala	718	116	6,2	5-10 in/km²		1
Leisi	1970	349	5,6	5-10 in/km²		2
Lümanda	867	200	4,3	Kuni 5 in/km²	1 raamatukogu 500 elaniku kohta	1,5
Kihelkonna	824	248	3,3	Kuni 5 in/km²		1,5
Mustjala	733	236	3,1	Kuni 5 in/km²		1
Torgu	350	127	2,8	Kuni 5 in/km²		0,5
						22,5

TABEL 3: RAAMATUKOGUVÕRGU SOOVITUSLIK TIHEDUS ELANIKE ASUSTUSTIHEDUSE JÄRGI.

Et järgida asustustihedust, peaksid säilima raamatukogud:

Sakla	1
Pihtla-Sandla-Kaali lisaks eelpooltoodule veel	1
Leisi (lisaks Leisile veel Pärsama-Metsküla baasil	0,75
Kaarma (lisaks Astele ja Abrukale Eikla, Kaarma, Randvere baasil)	1

Kinnisvara vaates ei muutu investeeringuvajaduste maht sellise võrgu korrastamisega oluliselt, kuna nö joone alla jäävad raamatukogud tegutsevad nii rahuldavates ja halbades kui ka väga heades tingimustes, st investeeringuvajadus jääb ikka suureks.

Kokkuvõttes: sellise loogika järgi katab baasvajaduse ca 16,55 raamatukoguga, kus on koosseisus ca 19,5 raamatukoguhoidjat. Kui lisada siia Kuressaare töötajad (praegu 14,5 valla ning 4 riigi palgal), saame tööjõu vajalikuks mahuks ca 38, mida on ca 14-15 **töökoha võrra rohkem, kui oleks võimalik olemasoleva palgafondiga tasustada**.

Võrk tuleks optimeerida kolme kriteeriumi ja valla rahaliste võimaluste kombinatsioonis. Lisaks, kui on vaja teha järsemaid kärpeid, on võimalik ühe olulise kriteeriumina võtta aluseks põhimõte, et raamatukogu peaks **säilima iga laste haridusasutuse läheduses.**

SAAREMAA-BORNHOLMI MUDEL

Saaremaa grupi õppereisi peamine eesmärk oli tutvuda Bornholmi raamatukogude iseteenindussüsteemiga, analüüsida selle häid ja halbu külgi ning mõelda, kuidas oleks võimalik positiivseid aspekte Saaremaal rakendada. Iseteenindus on kindlasti väga hea meetod raamatukogude lahtiolekuaja pikendamiseks. Tehnoloogilised arengud toovad raamatukogudesse uusi sihtrühmi, need on atraktiivsed noortele. Teiselt poolt kogeti reisil, kuidas IT süsteemide kasutuselevõtt ei pruugi tuua pikas perspektiivis väga suurt kokkuhoidu, kuna need vajavad peale paigaldamist haldamist ning ka pidevat uuendamist. Reformi käigus seoti raamatukogutöötajad oma majadest lahti, mis tõi kaasa teenuse muutumise anonüümseks. Piltlikult öeldes ei ole ükski raamatukogu Bornholmil enam ühe või teise töötaja „nägu“, kogukonnakeskustest on need muutunud pigem raamatulaenutuspunktideks. Saadud muljete pinnalt kujunes reisigrupil arvamus, et iseteenindus tuleks kindlasti kasutusele võtta, kuid samal ajal võiks Saaremaal raamatukogud jääda ka majapõhise juhtimise juurde. Ehk iseteenindus saab pikendada raamatukogu lahtiolekuaega ning töötaja ei ole enam nii jäigalt oma maja küljes kinni (saab teha üritusi mujal, teha teenindustööd mujal, osaleda koolitustel, puhata, olla haiguslehel jne), kuid säilida võiks isiklik vastutus konkreetse(te) raamatukogu(de) osas. Vähemtähtis ei ole ka raamatukogu sotsiaalne roll kogukondades raamatuklubide ja muude ringide toimumise, inimeste nõustamise, infojagamise või seltsielu eestvedamise kaudu- see roll võib puhta iseteenindusega kaduda.

Raamatukogutöötajate arvates võiks iseteenindust kõigepealt rakendada suuremates asutustes, mis teenindavad rohkem elanikke. Selle kaudu on võimalik kätte saada esimesed kogemused ja tuua iseteeninduse kasu rohkemate inimesteni. Teine võimalus on alustada väiksematest kogudest, kus mahud on nagunii väiksemad ja lahtiolekuajad juba väga nappideks kärbitud. Võimalik on kaaluda, et väiksemad raamatukogud jäävadki ainult iseteeninduslikeks ja neid teenindatakse ühe nn mobiilse brigaadi poolt.

Töökohtade vähenemist kogu süsteemis peale iseteeninduse rakendamist on keeruline prognoosida, kuna raamatukogude lahtiolekuajad on juba praegu kärbitud kohati minimaalseteks, kuid kogemus näitab, et iseteenindusega töökoormus mõneti kasvab, sest kasutajate ja laenutajate arv suureneb, samuti võib suureneda IT toe vajadus.

Iseteenindust on tänaseks rakendatud juba ka Eestis, sealhulgas Hiiumaal. Kogemus näitab, et see on toonud juurde kasutajaid, eriti kaugtöötegijaid. Süsteemi sisseviimine vajab alguses investeeringuid valvesüsteemidesse, laenutustehnoloogiasse, vajadusel uste või ruumide

ümberehitamisse. Näiteks peavad raamatukogud ristkasutuses majades olema soovituslikult oma sissepääsuga ning neid peaks saama eraldada/lukustada ülejäänud majast.

Lisaks iseteeninduselе võiks raamatukogutöötajate arvates tuua tulevik ka veelgi rohkem keskseid teenuseid- praeguste (komplekteerimine, ühistellimused, koolitused, halduskü simused, IT töö) kõrvale ka näiteks arendustegevused (eriti lastetöö) ja raamatute liikumise logistika korraldus.

RAAMATUKOGUTÖÖTAJATE ARVAMUSED ISETEENINDUSEST JA RAAMATUKOGUDE TULEVIKUST LAIEMALT:

- Iseteenindust on vaja senise teenuse parandamiseks, mitte töötajate koondamiseks.
- Ühtepidi saab iseteenindusega luua ruumide kasutamise paindlikkust, reageerida paremini lugejate vajadustele, nad saavad raamatutele ligi neile sobival ajal. Teistpidi loob iseteenindus ka paindlikkust töötaja seisukohalt- kui tema peab olema ära, saab maja ikka olla lahti. Töötaja ei ole enam ühe maja külge aheldatud.
- Keskne maakondlik juhtimine peab jääma, eriti vajalik on see harude juhtide nõustamiseks ning ühiste arendustegevuste läbiviimiseks.
- Iseteeninduse IT pool vajab terviklikku arendamist: valvesüsteem, turvaväravad ja -kleebised raamatutel, liikumisandurid, laenutusautomaadid, keskne tarkvara ja riistvarahaldus, raamatute kodeerimine. See kõik on ühekordne kulu koos hilisema halduskuluga.
- Iseteeninduselе üleminek vajab kindlasti elanikkonna koolitamist ja laialdast teavitamist.
- Kõigi raamatukogude ruumid peaksid olema ligimeelitavad, ahvatlevad. Murekohaks on vähene invakohandus ning iseteeninduselе üleminekul probleem, et mitmed raamatukogud ei ole ristkasutusega hoonetes eraldiseisvalt avatavad.
- Iseteenindust võiks esmalt rakendada suuremates keskustes, selle abil saaksid sealsed töötajad toetada väikeseid raamatukogusid.
- Iseteeninduse ja praeguse süsteemi koostoimimine oleks parim lahendus.

EELNEVAT KOKKU VÕTTES VÕIKS SAAREMAA RAAMATUKOGUDE VÕRGU TULEVIKUMUDEL OLLA HÜBRIID KOLMEST FAKTORIST:

- **kekselt juhitud** arendustegevus (sh koolitused, lastetöö), haldustöö (sh eelarveline juhtimine, personalitöö, IT) ja raamatukoguspetsiifilised teenused (sh komplekteerimine, ajakirjanduse tellimine, raamatute logistika jne);
- **konkreetse(te) vastutava(te) töötaja(tega) haruraamatukogud**
- **iseteenindussüsteem ideaalis kõigis raamatukogudes.**

VÕRRELDES TÄNASEGA ON VAJA JUURDE MOBIILSUST SELLEKS, ET

- saada raamatud maakonnas sujuvamalt liikuma (nt komplekteerimisest haruraamatukokku või kui neid tellitakse ühest maakonna raamatukogust teise);
- teenindada iseteenindusraamatukogusid ja tekitada haruraamatukogujuhtidele nn katet puhkuste, haiguslehtede, koolituste jmt äraolemiste ajaks;
- suurendada paindlikkust ürituste või sündmuste läbiviimiseks väljaspool raamatukoguruume;
- keskse töö tegijad saaksid hoida sidet haruraamatukogudega.

Mobiilsust on võimalik käsitleda kahest vaatest: kas teenuse viimisena elanikeni (nt raamatukogubuss) või raamatukogude endi töö sujuvama korralduse tagamisena. Raamatukogubussi ideed on Eestis mitmes kohas rakendatud, seetõttu on teada esmase investeeringu vajadus ca 50 000 eurot. Bussi miinuseks on edasised küllaltki kõrged ülalpidamiskulud võrreldes statsionaarse raamatukoguga ning teenuse siiski piiratud maht nii ajaliselt kui ka raamatute pakkumise poolest. On ka välja toodud, et sellise teenuse sihtgrupp kipub maapiirkondades kaduma, kuna pensioniikka jõudvad põlvkonnad on järjest aktiivsemad arvutikasutajad, kes bussi asemel on hea meelega valmis tellima omale raamatu hoopis näiteks pakiautomaati. Olles küll võimalus sotsialiseerumiseks ning teenindajaga otsesuhtluseks, tundub bussi asemel siiski mõistlikum panustada statsionaarsetesse raamatukogudesse. Vaadates ka eespoolt, milliste ülesannete täitmiseks vajab Saare Maakonna Keskraamatukogu senisest rohkem mobiilsust juurde, on need kõik seotud raamatute ja töötajate transportimisega, mida saab kõige mugavamalt teha pigem väikekaubikuga.

Tuleviku raamatukoguvõrgus peaksid kajastuma kõik eespool nimetatud prioriteedid. Küsimus on, mille arvelt on võimalik juurde luua keskset arendust või mobiilsust. IT töös tuleb jätkuvalt teha haldamise osas tihedat koostööd Saaremaa valla IT-osakonnaga, nii et raamatukogu enda inimestele jääb ainult spetsiifilisem erialase IT töö koormus muu raamatukogutöö raames. Keskraamatukogu personalivajadust on praeguses erinevateks saalideks liigendatud hoones keeruline vähendada. Iseteeninduse ehk avatud raamatukogu teenuse korral on praegu arvestatud, et korrastustöid teeb haruraamatukogu juht ise ja terve võrgu peale on olemas üks mobiilne töötaja, kes saab juhte vajadusel katta. Kuna kogemus mujalt näitab, et iseteeninduse tuleb üldmahus tööd juurde, on raske prognoosida selle kaudu töötajate arvu vähendamist, sest see on juba praegu maapiirkonnas minimaalne. Pigem saab haruraamatukogudes töökohtade vähenemine tekkida ainult osade kogude sulgemisest.

Struktuur:

- juht 1
- pearaamatukoguhoidja 1
- arendusjuht 1
- komplekteerija 2
- Keskraamatukogu (sh IT tugi, arendus, veebihaldus) vastavalt rahalistele võimalustele
- Haruraamatukogud, sh mobiilne ühik: üks mobiilne töötaja ning vastavalt rahalistele võimalustele haruraamatukogude töötajad.

Võrdluseks võib siia kõrvale tuua Bornholmi rahvaraamatukogu struktuuri (19 inimest). Siit on näha rõhk IT ja teematööl ning iseteeninduse teostamisel (ükski raamatukoguhoidja pole seotud ühegi konkreetse asukohaga). Struktuuri mahuvad ka kaks tugitöötajat (inva)ligipääsetavuse tagamiseks.

Juht	1
Webmaster	1
Süsteemiadministraator	2x,05
Raamatukoguhoidja	7,5
Raamatukoguhoidja assistent	3
Lastetöö koordinaator	1
Teemakoordinaator	0,5
Assistent	2
Isiklik abistaja	1
Tugispetsialist	1

Palgakulude prognoos: laias laastus ei ole lähemate aastate jooksul Saaremaa valla eelarvest suures mahus lisaraha leidmine võimalik, võimalusi tuleb leida praegu eelarve sees ja võtmeküsimuseks on, mida on selle raha eest võimalik lubada. Arvestuse aluseks saab võtta kultuuritöötaja riikliku miinimumi ja Saare Maakonna Keskraamatukogu juhi praeguse palgataseme, lisades neile veidi palgakasvuvaru ehk ideaalis peaksid palgad jõudma vahemikku ca 1700-2300 eurot. Omavalitsuse olemasoleva palgafondi suurus on praegu 499 600 eurot, mille raames tuleb leida lahendused.

Raamatukogude füüsiline keskkond vajab suuri investeeringuid. Sisuliselt kõik asutused, mis asuvad halva või rahuldava seisundiga majades, vajavad kapitaalremonti. Seda ei ole võimalik teha ainult raamatukogule, sest raamatukogud asuvad enamasti ristkasutusega hoonetes, mille remont on kompleksne ettevõtmine. Näiteks saab 2026. aastaks korda Laimjala raamatukogu läbi sealse mõisahoone rekonstrueerimise multifunktsionaalseks kogukonnakeskuseks. Omaette suur murekoht on Saare Maakonna Keskraamatukoguhoone Kuressaares, mille seisund on küll hinnatud veel heaks, kuid hoone vajab tegelikult juba põhjalikku uuendamist, energiasäästu tagamist ning ruumiprogrammi kaasajastamist (nt internetipunkti individuaalbokside helikindlaks muutmine e-notari teenuse tarvis).

Kulud iseteeninduse rakendamiseks sisaldavad ennekõike valve- ja turvasüsteeme, raamatulaenutusautomaate ja vastavat tarkvara, raamatute kleebiseid ning IT arendust. Näiteks igale raamatule tuleb paigaldada RFID kleebis hinnaga 10 senti. Saaremaa kogudes on kokku ca 347 000 raamatut ehk ainuüksi esialgne kulu kleebistele on ca 35 000 eurot.

Muud ühekordsed kulud iseteeninduse rakendamiseks: lisaks IT-süsteemidele vajavad reeglina ka hooned kohandusi ja ümberehitusi, näiteks raamatukogu ülejäänud hoonest eraldi ligipääsetavaks ja lukustatavaks muutmiseks, eraldi tuletõkkesektsiooni moodustamiseks, evakuatsiooniteede muutmiseks, nõrkvoolu- ja võrgukaablite vedamiseks, uste lukustussüsteemi muutmiseks vmt. Mõistlik on kõigis rekonstrueeritavates raamatukogudes juba praegu tagada iseteenindusvalmidus, vanemates hoonetes tuleb aga igaühes planeeritavad muudatused eelnevalt läbi projekteerida.

Hilisemad võimalikud püsikulud: igakuiste regulaarsete väljaminekute maht sõltub eelkõige tarkvara pakkujaga sõlmitavast lepingust. Kui seni on olnud võimalik süsteemi kasutuselevõtt ka ainult liitumistasuga, siis tundub reaalsem, et ajapikku tekib teenusele ka kuumakse. Lisaks tarkvarale on kindel kulukoht igale uuele raamatule vajalik RFID kleebis ning arvestada tuleb ka riistvara amortisatsiooniga.

KOKKUVÕTTES

Nii Saaremaa vald asutuste pidajana kui ka raamatukoguhoidjad ise tunnetavad, et muudatused praeguses Saaremaa raamatukoguvõrgus on vajalikud, sest ilma nendeta ei ole võimalik lahendada kõige suuremaid kitsaskohti: raamatukogutöötajate palgad on madalad, kogude lahtiolek piiratud ning hoonete seisukord ei ole enamasti tänapäevastele ootustele vastav. Siia juurde tuleb lisada riigi poolt kavandatavad muudatused, mis tõotavad kaotada senise maakondliku palgatoetuse ehk suurendada veelgi omavalitsuse rolli teenuse osutamisel ning toovad nagunii kaasa praeguse süsteemi ümberkujundamise. Mõistlik on pigem paratamatutele muutustele kaasa mõelda, protsesse suunata ja pakkuda välja sobivaid lahendusi, kui jääda pelgalt ootama mujal tehtud otsuseid.

Bornholmi õppereisi eesmärk oli kogeda, milline võiks tulevikus olla iseteeninduse roll Saaremaa raamatukoguvõrgus. **Põhijäreldusena oleks parim lahendus iseteeninduse ja praeguse isikupõhise raamatukogujuhtimise hübriid**. See tagaks paindliku raamatukogusse pääsu ja samal ajal säilitaks iga maja eripära, personaalsuse ja neis tehtava kogukonna- ning kultuuritöö jätkumise.

Soovitud muudatused ehk iseteeninduse juurutamine **eeldab ühekordseid küllaltki suuri väljaminekuid**, mis ei pruugi olla vallaeelarvele jõukohased. Täpseid hinnanguid, kui palju raamatukogude iseteenindusele üleviimine maksma läheks, ei ole võimalik anda enne, kui on saanud selgeks nägemus asutuste võrgust ning läbi projekteeritud iga muutustega seotud hoone. Ka muu rahastuse kaasamise puhul tuleb ilmselt valida ülemineku strateegia juhul, kui kõiki asutusi ei ole võimalik korraga üle viia. Raamatukogutöötajate endi ettepanek on alustada üleminekut suurematest asutustest. Keeruliseks teeb olukorra raamatukogude üldine investeeringuvajadus ehk kui need nagunii on suure remondi ootel, ei pruugi neisse ainult valveja laenutustehnika paigaldamine või vajaliku ümberehituste tegemine olla mõistlik. Kindlasti tuleb kõigile rekonstrueeritavatele raamatukogudele luua iseteenindusvõimekus ja planeerida nende ruumid eraldi sissepääsetavate ning lukustavatena.

Iseteenindus on Eesti raamatukogudes juba olemas, see ei ole enam midagi enneolematut- pigem tundub see valdkonna tulevikuna, mis varem või hiljem nagunii kätte jõuab. Muutuste elluviimist aitaks kergendada ja kiirendada riigipoolne keskne nägemuse loomine ja toe pakkumine, et kõik IT süsteemid hiljem ka sujuvalt üleriigiliselt toimima hakkaksid ning ühilduksid. Kuid oma otsused on nii või teisiti vaja ära teha ka asutusepidajal endal.

JAANIKA TIITSON

ARENDUSNÕUNIK,
SAARE MAAKONNA KESKRAAMATUKOGU
NÕUKOGU LIIGE

2024